

Ferdynand Pasternak

Powstanie zakonu Paulinów i jego najstarsze reguły

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 10/1-2, 193-220

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

O. FERDYNAND PASTERNAK Z. P.

POWSTANIE ZAKONU PAULINÓW I JEGO NAJSTARSZE REGUŁY

Treść: Wstęp, I Związek z eremityzmem pierwszych wieków Kościoła,
II Udział biskupów w powstaniu zakonu, III Powstanie reguły.

Wstęp

Początek i rozwój zakonu św. Pawła i Pustelnika, zwanego stąd zakonem paulinów, jest ściśle związany z ziemią węgierską. Tam powstał, tam też w pierwszym i najbujniejszym okresie swoich dziejów doszedł do niebywałego rozwoju i świetności, stamtąd też zaczerpnął w głównej mierze swoją strukturę ideologiczno-prawną.

Okres formowania się luźno żyjących pustelników, z których zakon ten powstał — w społeczność osób żyjących wspólnie, przypada i dokonywa się w wieku XIII (1215—1308). Formalne zaś zatwierdzenie nowej społeczności, skonsolidowanej już wewnętrznie, przez kompetentną władzę kościelną, czyli akt erekcyjny — przypada na pierwsze lata XIV stulecia i stoi w ścisłym związku z misją legata Gentilisa, który w imieniu papieża Klemensa V powagą Stolicy św. zakon zatwierdza i nadaje mu regułę św. Augustyna.

Zakon ten po zatwierdzeniu przez Stolicę św. (r. 1308) i otrzymaniu reguły św. Augustyna szybko rozwija się i rozprzestrzenia na sąsiadujące z Węgrami kraje. Do Polski przynosi go za panowania Ludwika Węgierskiego książę Władysław Opolski i osadza najpierw w Częstochowie w roku 1382 a następnie w Głogowie na Śląsku w cztery lata później, skąd paulini rozprzestrzenia się po całej Polsce — stanowiąc jedną z najliczniejszych i najmocniejszych prowincji zakonu.

Przedmiotem artykułu są szczegóły historyczne, związane z powstaniem na ziemi węgierskiej pierwszych paulińskich klasztorów oraz ich związek z eremityzmem pierwszych wie-

ków Kościoła — a zwłaszcza patryarchą życia pustelniczego świętym Pawłem I Pustelnikiem od którego przejęli nazwę — a następnie nadanie im przez węgierskich biskupów pierwszych przepisów, czyli tzw. r e g u ł, które — zachowane w rękopiśmiennych i drukowanych kronikach zakonnych — są dziś najstarszym pomnikiem ustawodawstwa zakonu.

I. Związek z eremityzmem pierwszych wieków Kościoła

Życie pustelnicze (eremityzm) znane już było w Starym Zakonie¹. Z pustelnictwem o charakterze chrześcijańskim spotykamy się w czasach apostołskich². Nie są to jednak pustelnicy w ścisłym sensie — raczej asceci, ludzie z pobudek wyższych oddający się wyłącznie pracy nad sobą, doskonalący się³. Właściwy początek chrześcijańskiego eremityzmu przypada na wiek III i IV, kiedy to wskutek prześladowania Kościoła i wiernych — zwłaszcza za Decjusza — zaczęły się wyludniać wioski i miasta a zapełniać się ludźmi samotne puszcze i pustynie. Wówczas to w głównej mierze zapełniły się pustelnikami samotne pieczary skalne i grotty pustyni Afryki i Azji⁴.

Za inicjatora i twórcę chrześcijańskiego życia pustelniczego, w ścisłym pojętego sensie — uchodzi św. Paweł I Pustelnik, który za prześladowania Decjusza schronił się na pustynię Tebaidy i tam w samotnej pieczarze skalnej „przepędził wiek na modlitwie” — jak mówi o nim św. Hieronim, umierając w 113 roku życia⁵. Przykład jego surowego życia, dzięki św. Antoniemu, który go odszukał przed śmiercią — a zwłaszcza dzięki św. Hieronimowi, który napisał jego żywot⁶, odbił się

¹ Heussi K., *Untersuchungen zu Nilus dem Asketen*, Leipzig, 1917, s. 104.

² Por. Bouix D., *Tractatus de iure Regularium*, Parisii 1857, t. I, s. 145—166; Heimbucher M., *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, Paderborn, 1933, t. I, s. 60—62.

³ Spreissenhofer E., *Die Entwicklung des alten Monchtums...*, Wien, 1894, s. 8 i n.; Chelodi J., *Jus de personis*, Tridenti, 1927, s. 406, n. 246; Bogdan Fr., *Geneza i rozwój klauzury zakonnej*, Poznań, 1954, s. 1 i n.

⁴ Bollandus J., *Acta Sanctorum*, Friburgii, 1865, t. II, p. III, s. 473; Fuhrmann Fr., *Acta sincera S. Pauli Thebaei, Neostadii*, 1760, s. 65 i n.; Bogdan Fr., *Geneza i rozwój klauzury zakonnej*, s. 31—32.

⁵ Data śmierci nie jest pewna. Bollandus J., *Acta Sanctorum*, s. 602—608 i 744 podaje rok śmierci 347; Eggerer A., *Fragmen panis...*, Vienne, 1665, s. 31 ustala za Baroniaszem datę śmierci na rok 343; por. Raczyński G., *Vita di S. Paolo primo Eremita*, Roma, 1941, s. 30; *Enciclopedia Cattolica*, t. I, s. 1128, *Anacoreta* i t. IX, s. 743—744.

⁶ Migne, *Patrologia Latina*, Paris, 1844, t. 23, s. 17 i n.

głośnym echem w ówczesnym świecie chrześcijańskim pociągając na pustynię licznych naśladowców. Powstają wówczas na pustyniach Egiptu liczne eremy a nawet skupiska pustelnicze, żyjące w duchu surowego ascetyzmu i dążące w ten sposób do wyższej doskonałości ewangelicznej.

Historycy i kronikarze zakonu paulinów (Baleslavius, Eggerer, Orosz, Pongracz i in.), pragnący wykazać ścisłą łączność pustelników węgierskich z XIII wieku — z których zakon ten powstał — z patryarchą paulinów św. Pawłem I Pustelnikiem, zajmują się szczegółowo na podstawie starych dokumentów i pism Ojców Kościoła dziejami eremityzmu⁷.

W artykule niniejszym — biorąc za punkt wyjścia najbujniejszy okres eremityzmu (wiek III, IV i V) — wymienionych zostanie dla ilustracji tylko parę sławniejszych nazwisk pustelników o których wspominają źródła, by tym lepiej uwidocznić jego stopniowy zmierzch w Egipcie a zarazem późniejszą ekspansję na inne kraje.

I tak z bezpośrednich uczniów i naśladowców św. Pawła I Pustelnika — to św. Antoni pustelnik (um. 356), który później organizuje w Tebaidzie wspólne osiedla mniszę⁸, to św. Hilarion (umiera ok. r. 371), który przenosi ten rodzaj życia na wschód do Palestyny, to św. Makary Egipski oraz Paweł tzw. Simplex z szeregiem uczniów i naśladowców jak: Pion, Beno, Apoloniusz, Piamon, Chroniusz, Pythyrion, Julian, Jakub i inni⁹. Niezwykłą surowością życia i heroicznością cnót wślawili się również w tym okresie: Izydor, Mojżesz, Beniamin, Scyrion, Eliasz, Tymoteusz, Onufry i wielu innych, którzy w wieku IV zamieszkiwali pustynie Egiptu¹⁰.

O popularności i rozmiarach tej formy ascetyzmu, którą stanowiło życie pustelnicze w tym najbujniejszym okresie jego rozwoju — świadczą powstałe już wówczas odmiany i klasy pustelników: jedni żyjący w całkowitym odosobnieniu, inni uczęszczający tylko w niedziele na mszę św., jeszcze inni od-

⁷ Boleslavius B., *Paulina Eremus*, rkp., Archiwum J. G., Nr 752, s. 10—14 i n; Eggerer A., dz. c., s. 28—50; Pongracz I., *Triumphus Pauli...*, Posonii, 1752, s. 13 i n.

⁸ Bollandus J., dz. c., t. II, s. 471—526; Heimbucher M., dz. c., t. I, s. 71 wymienia za Palladiuszem następujących uczniów św. Antoniego: Chronion, Beniamin, Apoloniusz, Jan z Egiptu i inni.

⁹ Bollandus J., dz. c., t. II, s. 477, 511; Eggerer A., dz. c., s. 31; Ladeuze P., *Etude sur le cenobitisme Pakhomien...*, Paris 1898, s. 157 i n.

¹⁰ Bollandus J., dz. c., t. I, s. 84 i 90, t. II, s. 235; Eggerer A., dz. c., s. 32 i n.

bywający pewne ćwiczenia wspólnie, wreszcie na wschodzie tzw. boscoi, akomeici, stylici, słupnicy itp.¹¹

Jak dalece pęd do eremityzmu ogarnął ówczesne umysły i serca świadczy fakt, że najwięksi Ojcowie i Doktorowie Kościoła tego okresu, jak św. Hieronim, św. Bazyli, św. Grzegorz z Nazjanzu, św. Jan Chryzostom a później i św. Benedykt i inni prowadzili życie pustelnicze zanim oddali się później organizowaniu życia zakonnego czy pracy duszpasterskiej.

Okres najbujniejszego rozkwitu anachoretyzmu w Egipcie — w miarę jak on się tam rozrasta i potężnieje — zwiastuje jednak jego zmierzch. Im bardziej bowiem rozwija się i im więcej zyskuje zwolenników — tym bardziej uwidaczniają się jego słabe strony a nawet braki. Owszem, dla wielu spośród najwybitniejszych pustelników — ta pierwsza i prymitywna forma ascetyzmu już nie wystarcza. Niemal współcześnie z eremityzmem, w dobie najbujniejszego jego rozkwitu — pojawia się nowa, doskonalsza już forma ascetyzmu, łącząca w sobie dawne elementy życia pustelniczego z nowymi właściwościami życia wspólnego — cenobityzm¹². Fakt ten — to początek zmierzchu eremityzmu w Egipcie. Wprawdzie przeniesie się on jeszcze na inne, zwłaszcza europejskie kraje i tam również znajdzie zwolenników — będzie to już jednak chwilowy tylko błysk, by ostatecznie w wieku XIII, nie wytrzymując konkurencji zorganizowanego życia klasztorowego, niemal zupełnie zaniknąć przekształcając się w cenobityzm.

Było to rzeczą naturalną. Życie samotne i odosobnione narazone było na wiele błędów i niebezpieczeństw — podczas gdy życie wspólne, pod jedną regułą i władzą, dawało szersze możliwości do pracy ascetycznej i pełniejszego realizowania cnót ewangelicznych. Stąd to już w wieku IV powstają w dolnym Egipcie większe osady pustelnicze tzw. *laury*, złożone z oddzielnych celek i domków, dając początek organizacjom mniszym, które początkowo — obok pewnej wspólnoty życia (zwłaszcza wspólnych modłów) — zachowują nadal swój charakter pustelniczy¹³. Sam św. Antoni pustelnik założył dwie takie osady: jedną w pustyni Tebaidy, drugą nad morzem Czerwonym — a uczeń jego Ammoniusz (um. ok. r. 356) ufundował ich kilka w pustyni Nitryjskiej. Ścisłej i na szerszą

¹¹ Heimbucher M., dz. c., t. I, s. 106; Bogdan Fr., dz. c., s. 40 i n.

¹² Hilpisch S., *Geschichte des Benediktinischen Mönchtums in ihrem Grundzügen*, Freiburg, 1929, s. 35 i n.

¹³ Heimbucher M., dz. c., t. I, s. 70; Todesco L., *Manuale di storia della Chiesa*, Torino—Roma, 1937, t. I, s. 140.

skalę organizuje je św. Pachomiusz „ojciec cenobityzmu” (um. ok. r. 330), który ok. roku 320 przepisuje im pierwszą regułę w górnym Egipcie¹⁴. W miarę zaś przenikania cenobityzmu i na inne sąsiadujące z Egiptem kraje, jak: Palestyna, Syria, Mezopotamia — organizował go będzie w formalną społeczność zakonną św. Bazyli (um. w r. 379), twórca życia klasztornego na wschodzie — przenoszący już wyraźnie w swojej regule cenobityzm nad eremityzm¹⁵. W Konstantynopolu np. już za życia św. Jana Chryzostoma spotykamy się obok eremityzmu (życiem pustelniczym wślawili się tu św. Izaak i św. Dalmacjusz) i z cenobityzmem w kwitnącym stanie. Osiedla mniszę są tutaj — poczynając od św. Aleksandra (um. w r. 430) — tak liczne i tak bogato zamieszkałe, że mnisi utrzymują w nich modły chórowe dzień i noc¹⁶.

Na zachodzie zaś już za Leona Wielkiego (440—461) pojawiają się właściwe cenobia z charakterystyczną cechą „stałości miejsca” z której później powstanie klauzura, a którym w wieku VI nada swoistą organizację św. Benedykt z Nursji, który tutaj ok. 529 założy pierwszy swój klasztor na Monte Cassino we Włoszech — kładąc w ten sposób podwaliny pod życie zakonne na zachodzie¹⁷.

Rozwijające się tak szybko na gruncie eremityzmu życie klasztorne — ukształtuje wkrótce swoją wewnętrzną organizację i zrąb przepisów dyscyplinarnych, normujących życie wspólne. Drogą ewolucji wykształci się zwierzchnia władza i ustala się jej kompetencje. Już wówczas mnisi, będący jeszcze laikami, zachowywać będą rady ewangeliczne, wyrażające się w czystości, ubóstwie i posłuszeństwie i zakładać sobie będą — jako cel życia — wyższą doskonałość ewangeliczną. Na utrzymanie zarabiać będą pracą rąk — a względem wiernych prowadzić będą działalność dobroczynną zakładając przy klasztorach szkoły, schroniska i szpitale (xenodochia)¹⁸. Gdy

¹⁴ Heimbucher M., dz. c., t. I, s. 77 podaje rok 346 jako datę śmierci św. Pachomiusza; por. Bogdan Fr., dz. c., s. 61; Bollandus J., dz. c., t. I, s. 675—676. Szczegółową analizę reguły św. Pachomiusza podaje Ladeuze P., dz. c., oraz Hilpisch S., dz. c., s. 35 i n. Por. też Bacht H., Pakhome et ses disciples, *Theologie de la vie monastique*, Aubier, 1961, s. 39 i n.

¹⁵ Rollandus J., dz. c., t. I, s. 589; por. Bribomont J., *Saint Basile, Theologie de la vie monastique*, Aubier, 1961, s. 99 i n.

¹⁶ Heimbucher M., dz. c., t. I, s. 95; Todescō L., dz. c., s. 140.

¹⁷ Spreissenhofer E., dz. c., s. 11; Heimbucher M., dz. c., t. I, s. 159; Hilpisch S., dz. c., s. 59 i n.; por. Bogdan Fr., dz. c., s. 86 i n.

¹⁸ Spreissenhofer E., dz. c., s. 88 i 102; Bouix D., *Tractatus de iure Regularium*, t. I, s. 130 i 146.

idzie o szczegółowe przepisy życia — to każde prawie osiedle mniszę rządzić się będzie własnymi regulami, a cały szereg właściwych temu rodzajowi życia elementów, jak inklauzura, pewne ćwiczenia wspólne — wykształcą się i rozwiną z biegiem czasu.

Mimo wszakże tak widocznego zwycięstwa cenobityzmu — życie pustelnicze ma jeszcze ciągle wielu zwolenników, owszem — wraz z cenobityzmem przedostaje się z Egiptu najpierw do krajów zachodniej a następnie i środkowej Europy. Stało się to zapewne dzięki wspomnianemu żywotowi św. Pawła rozpowszechnianemu wraz z dziełami św. Hieronima oraz żywotowi św. Antoniego pustelnika, napisanemu przez św. Atanazego i już ok. r. 370 przetłumaczonemu na łacinę, jak również dzięki kilkakrotnemu pobytowi św. Atanazego na zachodzie w towarzystwie mnichów egipskich¹⁹. Już bowiem w IV wieku spotykamy liczne przykłady pustelnicstwa na wyspach morza Śródziemnego — obok życia klasztornego, pojawiającego się już na terenie całego prawie cesarstwa zachodniego (św. Ambroży, św. Euzebiusz z Vercelli († 370), św. Marcin z Tour († 397), św. Honorat († 410), św. Paulin z Noli († 431), Jan Kasjan (um. ok. r. 435) i wielu innych²⁰.

Poprzez Włochy zaś i Galię z Afryki — a Palestynę i Konstantynopol z Syrii i Mezopotamii — przedostaje się wkrótce do krajów środkowej Europy wyprzedzając nawet chrześcijaństwo²¹. Historyk zakonu Eggerer (Fragmen panis) oznacza to już na wiek IV i V utrzymując, że już św. Hieronim, pochodząc z Pannonii, przeszczepił tam anachoretyzm oraz św. Marcin z Tours — pochodzenia również węgierskiego — miał tu propagować eremityzm zanim zorganizował później życie mniszę w Galii — jakkolwiek są to przypuszczenia mało prawdopodobne i jeżeli istotnie miało to miejsce — była to działalność o nikłym tylko zakresie²².

O rzeczywistym przenikaniu eremityzmu do krajów środkowej Europy, a zwłaszcza do Węgier, może być dopiero mo-

¹⁹ Heimbucher M., dz. c., t. I, s. 122 i n.; Hilpisch S., dz. c., s. 49; Spreissenhofer E., dz. c., s. 6.

²⁰ Heimbucher M., dz. c., t. I, s. 123—132; Spreissenhofer E., dz. c., s. 5 i n.; Bogdan Fr., dz. c., s. 79 i n.

²¹ Zakonnicy Iroszkoccy sięgali i tu w swych wyprawach misyjnych a św. Emeran, misjonarz Bawarii, już ok. połowy VII wieku apostołował wśród Słowian i Awarów w Pannonii. Por. też Górski K., Osobowość Królowej Jadwigi na tle religijności średniowiecza, Polonia Sacra, 1949, III, s. 228.

²² Eggerer A., dz. c., s. 54; Bogdan Fr., dz. c., s. 79, 81 i n.; Hankiss J., *Lumière de Hongrie*, Budapest, 1935, s. 24; por. Gieystor A., *Początki misji ruskiej...*, Nasza Przeszłość, 1948, Nr IV, s. 90.

wa w dobie Karolingów, kiedy to po zwycięstwie Karola Wielkiego nad Awarami — zaczęły tu przenikać pierwsze promyki wiary Chrystusowej²³. Już ok. roku 808 działają tu misjonarze-zakonnicy z Salzburga, a w roku 863 apostołują tu, zaproszeni przez Rozcisława (846—870) księcia państwa wielkomorawskiego — z Konstantynopola, bracia św. Cyryl i Metody, nieco zaś później misjonarze niemieccy: św. Wolfgang (972) i biskup Passawy Piligrim († 991)²⁴. Na większą skalę jednak można mówić o pustelnicztwie na Węgrzech od chwili rzeczywistej chrystianizacji kraju.

Katolicyzm na Węgrzech rozwijał się wprawdzie już od końca VIII i początku IX wieku — a to dzięki osiadłym tam Słowianom, będącym już od czasów św. Cyryla i Metodego katolikami²⁵, jak również dzięki wpływom zewnętrznym, które — tak po zwycięstwach Karola W. nad Awarami, jak zwłaszcza po rozgromieniu hord węgierskich przez Ottona I (955) — zaczęły tu przenikać wraz z mnichami i misjonarzami z Niemiec, Włoch, Bizancjum, Czech a nawet Polski²⁶.

Formalny jednak akt, oznaczający przyjęcie przez Węgrów wiary Chrystusowej — to oficjalny chrzest wodza Węgrów Geizy I (972—997) wraz z pięcioma tysiącami poddanych w roku 973²⁷. Odtąd też zaczyna się szybki rozwój chrześcijaństwa, który dochodzi do szczytu — otrzymując przy tym spoiłą organizację — za panowania syna Geizy Stefana I Świętego (997—1038). On to organizuje niezależną hierarchię kościelną w kraju — tworząc w roku 1001 odrębną metropolię w Ostrzychomiu (Gran, Strigonium) wraz z 10-ma sufraganiami, w nagrodę czego otrzymuje od papieża Sylwestra II złotą koronę królewską i tytuł „Rex apostolicus”²⁸. On też

²³ Kłoczowski J., *Chrześcijaństwo czasów karolińskich*, Znak, 1962, Nr 91, s. 3.

²⁴ Deer G., *La formazione del regno d'Ungheria*, Budapest, 1943, s. 112; Fessler I., *Geschichte von Ungarn*, t. I, s. 79—80; Gajsler J., *Dzieje Węgier w zarysie*, Warszawa, 1898, t. I, s. 48; Horn E., *Saint Etienne roi apostolique de Hongrie*, Paris, 1899, s. 33—35; Kapiszewski H., *Eremita Swirad w Pannonii*, Nasza Przeszłość, 1959, Nr X, s. 42.

²⁵ Heimbucher M., dz. c., t. I, s. 98.

²⁶ Todesco L., dz. c., s. 329.

²⁷ Akos von Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, Berlin, 1909, II, s. 94; Horn E., dz. c., s. 31, 32, 35; Lukinich E., *Dzieje Węgier w szkicach biograficznych*, Budapest, s. 24—25.

²⁸ Balanyi G., *Histoire de la nation Hongroise*, Budapest, 1930, s. 14—15; Fejer G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Budae, 1829, t. I, s. 274.

sprawadza zakonników i misjonarzy z zachodu²⁹ — jak np. św. Brunona z Kwerfurtu, św. Wojciecha, uczniów św. Romualda³⁰, katechizuje, wznosi przytułki i szpitale, funduje wiele klasztorów³¹.

Jest rzeczą zupełnie zrozumiałą, że z pojawieniem się i rozwojem katolicyzmu — pojawia się też na Węgrzech wyższe życie ascetyczne, przeszczepione tu wraz z mnichami i misjonarzami³². Było to tym konieczniejsze, że nie było jeszcze wówczas na ziemiach węgierskich odpowiednich organizacji religijnych, w których mogli by oni zaspokoić swą chęć doskonalenia się. Nic więc dziwnego, że w lasach i pustkowiach zaczęli coraz częściej pojawiać się samotnie doskonalący się pustelnicy³³.

Już za św. Stefana przenosi się z Polski na ziemię węgierską Andrzej Świerad pustelnik, osiedlając się najpierw w miejscowości Sobor pod Nitrą a później w Skałce pod Trenczyńnem — o którego surowości życia i cudach wspomina ówczesny biskup Maurus³⁴. Za nim idą uczniowie św. Romualda³⁵ —

²⁹ Autorowie zgodnie podkreślają, że był pod przemożnym urokiem i wpływem Benedyktynów, był też ich gorliwym protektorem. Zresztą papież Sylwester II, który przysłał mu koronę — to mnich z Cłuny. Z przyściem Benedyktynów kraj szybko przyswajać zaczął kulturę zachodu. Por. A kos von Timon, dz. c., II, s. 95 i 280; Hankiss J., dz. c., s. 24; Kornis G., *Die Entwicklung der ungarischen Kultur*, Berlin, 1933, s. 5 i 13.

³⁰ Deer G., dz. c., s. 17 i 107—108; Horn E., dz. c., s. 37; Voigt H., Adalbert von Prag, Berlin, 1898, s. 93 i n.; por. Kapiszewski H., *Eremita Świrad w Pannonii*, Nasza Przeszłość, 1959, X, s. 31—32, 50 i n.; Tenże; Droga św. Wojciecha z Saksonii do Polski wiodła przez Pannię, Nasza Przeszłość, 1957, VI, s. 295 i n. Autor utrzymuje, że św. Wojciech założył na Węgrzech ok. roku 966 klasztor pod Mons Ferreus. Tamże, s. 296.

³¹ Zachowały się liczne dokumenty fundacyjne klasztorów. Por. Fejer G., dz. c., t. I, s. 280, 296, 304, 307, 312, 327, 331.

³² Mówi o tym biskup Maurus w swojej kronice o Świradzie. Por. Kapiszewski H., *Eremita Świrad w Pannonii*, Nasza Przeszłość, 1959, X, s. 23.

³³ Zresztą jeszcze i w krajach zachodniej Europy istniało wówczas pustelnictwo, czego przykładem jest św. Nil we Włoszech (1005), później nieco św. Romuald († 1027), św. Piotra Damian († 1072), św. Jan Gwalbert († 1073), który w roku 1036 zakłada pustelnię pod Florencją i wielu innych. Por. też Górski K., *Osobowość Królowej Jadwigi...*, Polonia Sacra, 1949, II, s. 224, który twierdzi, że jeszcze w XIV wieku obserwować można w krajach europejskich rozwijające się pustelnictwo.

³⁴ Eggerer A., dz. c., s. 55 oraz Benger N., *Annatum eremicoenobiticorum...*, Posonii, 1743, s. 7 — nazywają Świerada „Zoreardus” i przytaczają żywot biskupa Maurusa: „...quasi rōsa ex spinis... eremiticam vitam e Polonia... in Hungariam transtulit, eamque in Nitriensi

zwłaszcza zaś św. Bruno z Kwerfurtu, oraz pięciu braci pustelników z Polski: Benedykt, Jan, Mateusz, Izaak i Chrystyn — towarzysze, jak utrzymuje Eggerer — powołując się w tym na stare kroniki Cromera i Dithmara — św. Wojciecha oraz uczeń Świerada Benedykt-Dalmata, który założył swą pustelnię na Węgrzech w tym samym czasie³⁶.

Za nimi idzie cały szereg uczniów i naśladowców jak np. św. Gunther (r. 1016), krewny Gizeli, żony św. Stefana, św. Gerard Wenecjanin³⁷ a zwłaszcza Mateusz, z pochodzenia Węgier i obywatel Budy, który pod koniec życia przeniósł swą pustelnię do Palestyny, jak również bliżej nieznanego pustelnik nazwiskiem Vacz, który w pierwszej połowie XI wieku zamieszkał już jako dziecko w lasach Pilisium, pociągając później za sobą wielu uczniów³⁸. Do jakiego zaś stopnia było życie pustelnicze popularne wówczas na Węgrzech świadczy fakt, że i Salomon król węgierski, po bezskutecznych utarczkach o tron z przeciwnikami — uchodzi na pustynię i tam w odosobnieniu poświęca swe życie Bogu³⁹. Są to jednak tylko mężowie sławniejsi, których imiona i nazwiska przekazała historia. Oprócz tych wszakże — jak słusznie zaznacza Eggerer — było wówczas na ziemi węgierskiej w lasach i na odludnych miejscach mnóstwo eremitów prowadzących w odosobnieniu życie ascetyczne, których jednak — jako nie mających żadnego kontaktu z ludźmi — nikt nie znał i nikt też ich imion nie przekazał potomności. Wielką zresztą liczba pustelników,

---

territorio, ad finem vitae magno abstinentiae rigore, et miraculorum frequentia consummavit". Inni nazywają go „Świerad” — por. Reychmen J., *Z dziejów związków kościelnych węgiersko-polskich*, Nasza Przeszłość, 1946, I, s. 193.

Kapiszewski H., *Eremita Świrad w Panonii*, Nasza Przeszłość, 1959, X, s. 17 i n. nazywa go „Świrad” a klasztor pod Nitrą nie Sobór lecz „Zobor” (tamże, s. 19). Autor omawia tu także żywot Świerada napisany przez biskupa Maurusa. Tym samym zagadnieniem zajmuje się szeroko Górski K., w artykule: *Uwagi o źródłach budzistawskich*, Nasza Przeszłość, 1957, V, s. 34 i n. — nazywając Świerada „Świradem”.

³⁵ Benger N., dz. c., t. II, s. 5—6; Gajsler J., dz. c., t. I, s. 60; Kapiszewski H., *Eremita Świrad w Panonii*, Nasza Przeszłość, 1959, X, s. 22.

³⁶ Eggerer A., dz. c., s. 48 i 57; *Scriptores rerum hungaricarum*, Budapestini, 1937, vol. II, s. 357.

³⁷ *Scriptores rerum hungaricarum*, vol. I, s. 335—341 i vol. II, s. 471; Kapiszewski H., *Eremita Świrad w Panonii*, Nasza Przeszłość, 1959, X, s. 66.

³⁸ Eggerer A., dz. c., s. 57—62; Orosz Fr., *Synopsis annalium Eremicoenobiticorum...*, Sopronii, 1747, s. 21—27.

³⁹ Eggerer A., dz. c., s. 63—64; *SCRIPTORES RERUM HUNGARICARUM*, vol. I, s. 180—182; Gajsler J., dz. c., t. I, s. 99.

którą na przełomie XII i XIII wieku spotykamy już na całej ziemi węgierskiej, a która skłania biskupów do złączenia ich w społeczność mniszą — świadczy wyraźnie, że już o wiele wcześniej musieli być oni bardzo liczni i że już mieli czas wypracować tu sobie własny styl życia, oparty na dawnych pustelniczych tradycjach⁴⁰.

A zatem można twierdzić, że już od doby Karolingów a zwłaszcza od chwili przyjęcia przez Węgrów chrześcijaństwa — poprzez wieki X, XI i XII — pustelnicтво rozwijało się na Węgrzech bardzo bujnie⁴¹. Tym więcej jednak zastanawiający staje się jego szybki zmierzch, który zacznie się już w pierwszych latach XIII stulecia a który z jego wpływem kwestię pustelniczą na Węgrzech rozwiąże ostatecznie.

Jakie były tego przyczyny? W zasadzie spowodowały fakt ten — podobnie jak i w Egipcie w wieku IV i V — czynniki podobne, w szczegółach jednak zjawisko to inaczej przebiegać będzie na ziemi węgierskiej. Pamiętać bowiem trzeba, że w przeciwieństwie do wieku IV i V — życie zakonne w wieku XIII było już na zachodzie szeroko rozpowszechnione i dobrze zorganizowane a w samych Węgrzech istniały już klasztory Benedyktynów, Cystersów i Kamedułów a nawet zakonów żebrzących⁴², nic więc dziwnego, że życie pustelnicze musiało już zejść na plan drugi. Nadto w wieku XIII znane już były powszechnie opłakane nieraz dzieje eremityzmu w wiekach poprzednich, skłaniające władzę kościelną do obostrzenia dyscypliny kościelnej w tym względzie — co jeszcze na taką skalę nie miało miejsca w wieku IV i V. Dodać też trzeba, że gdy idzie o przejście eremityzmu w cenobityzm w warunkach węgierskich — to asumpt do niego dała sama władza kościelna, co nie miało jeszcze miejsca w Egipcie — w okresie, gdy eremityzm był niemal całkowicie od władzy kościelnej niezależny⁴³.

⁴⁰ Eggerer A., dz. c., s. 58; Boleslavius B., *Paulina Eremus...*, s. 135. Por. Kapiszewski H., *Eremita Świrad w Panonii*, *Nasza Przeszłość*, 1959, X, s. 65—66.

⁴¹ Górski K., *Osobowość Królowej Jadwigi na tle religijności średniowiecza*, *Polonia Sacra*, 1949, III, s. 228.

⁴² Byli też w tym czasie na Węgrzech: *Fratres Hospitalis S. Mariae Jerosolymitani* (por. *MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA*, t. VI, s. 155) oraz *Ordo Praemostratensium* (tamże, t. VIII, s. 72). Oprócz powyższych byli jeszcze: Kartuzi, Augustianie, Joannici, Templariusze i inne zakony niemieckie. Por. Akoc von Timon, dz. c., s. 282; Fessler I., dz. c., t. I, s. 330; Fuxhoffer D., *Monasteriologiae Regni Hungariae*, Pestini, 1858—1860, t. II, s. 1, 71, 133 i n.

⁴³ Bouix D., dz. c., t. II, s. 103 i n.

Decydującą zatem rolę w przejściu eremityzmu w cenobityzm na ziemi węgierskiej przypisać należy władzy kościelnej. Jest to rzecz zrozumiała. Bartłomiej, biskup Pięciukościołów, który proces gromadzenia pustelników zapoczątkował i przejście ich na cenobityzm przyspieszył — to mnich benedyktyński z Cluny⁴⁴, przejęty nawskróś dążnościami reformistycznymi propagowanymi już od dziesiątków lat przez to opactwo. Nic więc dziwnego, że biskup pragnął i tu zreformować życie mnisze na wzór zachodni.

Oto główna i zasadnicza przyczyna przejścia eremityzmu w cenobityzm na Węgrzech, kryjąca się w intencjach władzy kościelnej. A druga przyczyna — nie obca również tej władzy — to potrzeba chwili. Wszak otwierały się nowe kraje do pracy misyjnej i apostołskiej i Kościół w tym kierunku ześrodkowywał wszystkie swe siły — a w niej pustelnicy, żyjący samotnie w lasach, nie mogli brać żadnego udziału. Stąd rozumiała dążność władzy kościelnej do zrzeszania ich w zgromadzenia mnisze, prowadzące życie klasztorne — a tym samym mogące łatwiej oddawać się pracy apostołskiej wśród wiernych.

Gdy idzie natomiast o przyczyny płynące od samych pustelków to, w warunkach węgierskich, nie mały wpływ na fakt gromadzenia się ich wywierała groźba ustawicznych napadów plemion azjatyckich — zwłaszcza Tatarów — po których pozostawały zwykle popioły i zgliszcza⁴⁵. W czasie takich napadów (np. w r. 1241) — żyjący samotnie po lasach pustelnicy padali zwykle ofiarą dzikich hord i gromadzenie się ich w większe zbiorowiska mnisze było po prostu warunkiem bezpieczeństwa.

Nie były im też zapewne obce — jak kiedyś pustelnikom w Egipcie — względy natury ascetycznej. Doskonałość osiągnana we wspólnocie, jako więcej wymagająca ofiar — dawała też większą możność realizowania w pełni cnót ewangelicznych.

Życie pustelnicze, jako pierwotna forma chrześcijańskiego ascetyzmu, miało też bezsprzecznie swoje dodatnie strony. Kościół tedy, który nie zrywa z przeszłością — upatrując w swych dziejach działanie Ducha Świętego — potrafił i w tym wypadku, w nowych zakonach mniszych, złączyć w harmonijną syntezę dawne tradycje pustelnicze z wymaganiami chwili

⁴⁴ Kisban E., *A magyar Polosrend története*, Budapest, 1938—1940, s. 16.

⁴⁵ Horn E., dz. c., s. 2.

bieżącej i stworzyć społeczność zewnętrznie i organizacyjnie nową — a w swojej wewnętrznej strukturze ideologicznej, mającą za sobą długą przeszłość. Taki właśnie charakter — choć jeszcze w bardzo małym stopniu — mają zakony mnisze, powstające już od IV wieku z życia pustelniczego, taki też złożony charakter i taką dwoistą naturę (kontemplacyjno-czynną) będzie miał zakon paulinów, który ze zmierzchem eremityzmu powstanie na ziemi węgierskiej.

Zanim jednak przedstawiony zostanie proces powstania i pierwszy okres dziejów tego zakonu — zwłaszcza w jego ustawach prawnych, jakimi są wydane dla niego przez biskupów węgierskich pierwsze trzy reguły — warto zastanowić się, jakie były w ówczesnym prawie kościelnym kompetencje ordynariusza miejsca względem tworzących się na jego terenie stowarzyszeń religijnych, jak dalece one w swoim powstaniu i rozwoju uzależnione były od niego — by tym samym lepiej zrozumieć udział biskupów w powstaniu tego zakonu.

II. Udział biskupów w powstaniu zakonu

Już od najdawniejszych czasów — całokształt życia religijnego i główne jego przejawy na danym terytorium kościelnym — uzależnione były całkowicie od rządcy i zwierzchnika duchownego tego terytorium, wyposażonego w pełnię władzy jurysdykcyjnej w stosunku do osób sobie podległych — od ordynariusza miejsca⁴⁶. Nawet życie pustelnicze, kształtujące się początkowo samodzielnie i niezależnie od władzy biskupiej — zostaje wkrótce z powodu nadużyć i niebezpieczeństw poddane tejże władzy, na co już wskazują wyraźnie kanony soboru Chalcedońskiego (451)⁴⁷.

Podobnie się rzecz miała, gdy szło o powstawanie nowych społeczności religijnych — zwłaszcza zaś tworzących się z życia pustelniczego zakonów mniszych. Formujące się początkowo samorzutnie i niezależnie od nikogo z zewnątrz — stają

---

⁴⁶ Thomassinus, *Vetus et nova Ecclesiae disciplina*, lib. III, pars I, cap. 26.

⁴⁷ Zwłaszcza k. 4 tegoż soboru w brzmieniu podanym przez Bouixa: „...Eos vero, qui per singulas civitates atque provincias vitam solitariam agunt, subjici episcopo...”. Słowa soboru „vitam solitariam” rozumie również autor „...de monachis in monasterio sub abbatis regimine viventibus...”. Por. Bouix D., dz. c., t. II, s. 104; Bogdan Fr., *Sprawa egzempcji Benedyktynów w Polsce średniowiecznej*, Nasza Przeszłość, 1959, IX, s. 57 i n.

się wkrótce z tych samych powodów, w mniejszym lub większym stopniu, władzy kościelnej podległe. Już bowiem w okresie pierwszego zmięrczu eremityzmu i powstawania nowych zakonów mniszych — czyli w wieku V — spotykamy w prawodawstwie kościelnym ustawy uzależniające je od władzy biskupów — tak w fakcie samego ich zaistnienia na danym terytorium kościelnym jak i w możliwości dalszego ich rozwoju⁴⁸.

Już kanon 4 soboru Chalcedońskiego postanawia wyrazić: „Eos vero, qui per civitates singulas seu possessiones in monasteriis sunt, placet nobis Episcopo esse subjectos”⁴⁹. Owszem, nie tylko istniejące już klasztory, ale sam fakt powstania i założenia domu nowej społeczności zakonnej na danym terytorium kościelnym uzależnione jest i na przyszłość od niego. Wyraźnie postanawia to tenże kanon soboru: „placuit neminem quidem uspiam aedificare neque constituere monasterium vel oratoriam domum praeter sententiam episcopi civitatis”⁵⁰.

A uczynił to sobór dlatego, ponieważ już wówczas było wiele wypadków, iż ludzie pragnący żyć lekko, bez pracy i wy-

---

⁴⁸ Bouix D., dz. c., t. II, s. 103 i n. twierdzi, że początkowo życie mnisze organizowało się niezależnie od biskupa a nawet w kanonach-soboru Chalcedońskiego nie zostało uzależnione. Owszem — z samego prawa było spod władzy biskupa wyjęte. Thomassinus natomiast (*Vetus et nova Ecclesiae disciplina*, t. III, p. I, cap. 26) twierdzi przeciwnie, iż przez pierwsze pięć wieków klasztory były uzależnione od biskupa. To samo zdaje się twierdzić Suarez (*De religione*, t. III, l. II, c. 18, n. 11); „...Olim etiam ante exemptionem religiosorum, monasteria monachorum subieciabantur Episcopo, tamquam habenti iurisdictionem in ipsos. Post exemptionem vero omnes subdantur Summo Pontifici, vel Praelatis propriae religionis, quibus Pontifex suam iurisdictionem communicavit...”. (Por. Bouix D., dz. c., s. 406).

Vermeersch A., *De religiosis institutis et personis*, Brugis, 1907, s. 253, n. 363 mówi: „In primordiis, ex ipsa naturali rerum conditione erant monasteria in potestate Episcoporum”. Por. Łyszczyński V., *Compendium privilegiorum regularium*, Leopoli, 1906, s. 33 i n.; Krukowski C., *De potestate Ordinarii loci in religiosas congregationes*, Radom, 1943, s. 8—10.

⁴⁹ Mansi J., *Florentiae*, 1762, t. VII, s. 394; por. c. 12, C. XVI, qu. 1.

⁵⁰ Mansi J., t. VII, s. 394; por. c. 10, C. XVIII, qu. 2; Bouix D., dz. c., s. 105 twierdzi, że postanowienia soboru Chalcedońskiego, uzależniające klasztory od biskupów, nie zostały potwierdzone przez Kościół rzymski i nie weszły w życie. Gdyby tak było istotnie — nie powtarzałyby tych uchwał późniejsze synody, jak np. conc. Agathense (c. 12 i 13, C. XVIII, qu. 2), conc. Aurelianense I (c. 14, C. XVIII, qu. 2) i inne. Zresztą potwierdzenie tych kanonów przez Leona W. równało się ich przyjęciu przez Kościół rzymski. Por. Słotwiński F., *Institutiones iuris ecclesiastici*, s. 70, § 69.

siłków, przywdziewali szaty mnisze, budowali domki i celki po wsiach i miastach — a korzystając w ten sposób z dobroczynności ludzkiej — prowadzili przy tym niejednokrotnie życie naganne. Widać to jasno z uzasadnienia tego kanonu w tekście uchwał soboru ⁵¹. Nic zatem dziwnego, że ojcowie soboru — uzależniając w zupełności istniejące już i nowopowstające społeczności mnisze od ordynariuszy miejsca — spodziewali się położyć w ten sposób kres nadużyciom i życie religijne w diecezjach sprowadzić na właściwe tory.

Ale nie tylko powstanie i rozwój nowych społeczności mniszych uzależnione były w tych najstarszych prawie kanonach kościelnych od ordynariusza miejsca — on też stanowił dla nich najwyższą władzę, której mnisi podlegali na mocy posłuszeństwa ⁵², do niego też należała — z chwilą gdy zgodził się na ich powstanie i zatweirdził je na swych terenie — piecza nad ich rozwojem i troska o ich potrzeby. Wyraźnie bowiem postanawia § 2 kanonu 4 tegoż soboru: „Convenit vero civitatis episcopo curam sollicitudinemque necessariam monasteriis exhibere” ⁵³. Troska ta miała za przedmiot nie tylko potrzeby doczesne ale i duchowe członków — zwłaszcza zaś karność domu — stąd owe surowe sankcje karne, które nakłada sobór na nieposłusznych biskupowi mnichów — nie wyłączając pozbawienia Komunii św. i zakazu wejścia do kościoła ⁵⁴.

To całkowite uzależnienie w powstaniu i rozwoju zakonów mniszych od ordynariusza miejsca, sformułowane jasno w ka-

⁵¹ „Verum, quoniam nonnulli speciem monachicam prae se ferentes et ecclesias et civilia negotia perturbant, in civitatibus indifferenter vagantes, ac praeterea monasteria sibi ipsi constituere agredientes...” — por. Mansi J., t. VII, s. 394; c. 10, C. XVIII, qu. 2.

⁵² „Quicumque sacerdotes... vel in monasteriis aut martyriis, episcopo civitatis, in cuius territorio locus eius est, subjiciatur, juxta quod sancti Patres statuerunt: neque praesumat episcopo suo immorigerum esse, nec obedientiam suam ei praestandam relinquere...” — c. 8, Mansi J., t. VII, s. 417.

⁵³ C. 12, C. XVI, qu. 1; W kolekcji Mansiego (t. VII, s. 394) kanon ten brzmi: „...Civitatis autem episcopus oportet competentem praestare providentiam cunctis monasteriis”. Por. Schwartz E., Acta conciliorum oecumenicorum, Berolini—Lipsiae, 1936, t. II, v. II, s. 55 (147); Hefele Ch., — Leclercq H., *Histoire des Conciles...*, Paris, 1907, t. II, l. XI, c. 4, s. 779.

⁵⁴ „Eos vero, qui ausi fuerint rescindere huiusmodi institutionem quocumque modo, vel si noluerint subiacere proprio episcopo, si... laici vel monachi fuerint, communionem priventur” — c. 10, C. XVIII, qu. 2; „...Et si ipse ausus fuerit, vel aliquam violendi ea quae praecipimus occasionem dederit, et episcopo suo non obtemperaverit, si monachus est aut laicus, sanctam ecclesiam ingredi prohibeatur”. Por. Mansi J., t. VII, s. 417, k. 8.

nonach soboru Chalcedońskiego, akceptują też w zupełności i sankcjonują na swych terenach późniejsze synody partykularne. Synod w Montpelie (conc. Agathense) z roku 506 w kanonie 27 swych uchwał stanowi: „Monasterium novum nisi Episcopo aut permittente, aut probante, nullus incipere, aut fundare praesumat”⁵⁵. Owszem, nawet „Cellulas novas, aut congregantiunculas monachorum, absque notitia episcopi prohibemus institui” — brzmi kanon 58 tegoż synodu⁵⁶.

Wzmacnia ten przepis jeszcze i powtarza z naciskiem synod Orleański z 511 roku, który w kanonie 24 stanowi: „Nullus monachus... cellulam construere sine episcopi permissione... praesumat”⁵⁷, a kanon 2 synodu odbytego w Arles w 554 roku stwierdza już stanowczo, poddając nie tylko klasztory ale i ich dyscyplinę wewnętrzną biskupowi: „Monasteria vel monachorum disciplina ad eum pertineant episcopum, in cuius sunt territorio constituta”⁵⁸.

Tak sformułowane zagadnienie zależności klasztorów w powstaniu i rozwoju swoim od ordynariusza miejsca przetrwa w zasadzie aż do XIII wieku⁵⁹, czyli do chwili ukazania się omawianych Reguł paulińskich — z tą tylko różnicą, że w miarę pojawiania się i upowszechniania przywileju egzempcji klasztorów spod władzy ordynariusza miejsca⁶⁰ — klasztory, które ten przywilej uzyskiwać będą, zależeć też będą w dalszym swoim rozwoju bezpośrednio od Stolicy św. — od bi-

⁵⁵ Mansi J., t. VIII, s. 329; podr. c. 12, C. XVIII, qu. 2.

⁵⁶ Mansi J., tamże, s. 334; por. c. 13, C. XVIII, qu. 2.

⁵⁷ Conc. Aurelianense I, r. 511; c. 14, C. XVIII, qu. 2.

⁵⁸ Conc. Arelatense V, r. 554; por. Mansi J., dz. c., t. IX, s. 702; c. 17, C. XVIII, qu. 2.

⁵⁹ Pichler V., *Summa Jurisprudentiae*, Augustae Vind., 1733, t. I, III, tit. XXXVI, s. 644—645 (1, 2, 3); Schambogen J., *Commentarium... in D. Gregorii IX Decretalium...*, Pragae, 1699, I, III, tit. XXXVI, s. 261. Por. Bernardi Papiensis, *Summa Decretalium...*, Ratisbonae, 1860, I, III, tit. XXX, s. 116; Bar J., *Relationes inter religiosos et episcopum*, Cracoviae, 1940, s. 17; Bogdan Fr., *Ze studiów nad egzempcją...*, Polonia Sacra, 1957, I, s. 284—285 utrzymuje, że klasztory kanoników regularnych były jeszcze w XII i XIII wieku całkowicie zależne od biskupa.

⁶⁰ W przeciwieństwie do Bouixa (dz. c., t. II, s. 102), który dopatruje się egzempcji już w pierwszych wiekach — Thomassinus (dz. c., p. I, 1, III, c. 31, n. 15) stwierdza ją dopiero w wieku VII na wschodzie. Również i na zachodzie z przykładami rzeczywistej egzempcji spotykamy się już w wieku VII (por. Vermeersch A., dz. c., s. 233 i n., n. 363). Na innych terenach — gdy idzie o czasy współczesne węgierskim regułom — norbertanie uzyskali egzempcję spod władzy biskupa już ok. roku 1134 a bożogrobcy otrzymali ją w Czechach i w Polsce ok. r. 1262. Por. Bogdan Fr., *Ze studiów nad egzempcją...*, Polonia Sacra, 1957, Nr 2—3, s. 238, 255.

skupa zaś diecezjalnego — tylko w wypadkach określonych przez prawo. Odtąd też — jakkolwiek zapoczątkowanie życia zakonnego na danym terytorium kościelnym uzależnione będzie nadal od ordynariusza miejsca — to jednak z uzyskaniem przywileju egzempcji — społeczność taka, w dalszym swoim rozwoju zależeć już będzie wprost od Stolicy św. Kanony soboru Laterańskiego IV (1215) oraz Liońskiego II (1274) nie przyniosą w tej kwestii istotnej zmiany a tylko zastrzegą Stolicy św. prawo zatwierdzania na przyszłość nowych zgromadzeń zakonnych i nadawania im jednej z czterech aprobowanych przez Kościół reguł, przez co ograniczą znacznie dotychczasowe prawa biskupów⁶¹.

W okresie zatem tworzenia się na Węgrzech zakonu paulinów — zakładanie nowych zgromadzeń i klasztorów mniszych było jeszcze całkowicie zależne od ordynariusza miejsca⁶². On tylko mógł pozwolić na ich powstanie i od niego uzależniony był dalszy ich rozwój w danej diecezji zanim nie uzyskały przywileju egzempcji i nie uzależniły się bezpośrednio od Stolicy św.⁶³. On też sprawując w nich najwyższą władzę mógł dawać im początkowe przepisy życia i wyznaczać cel działalności — przed uzyskaniem od Stolicy św. formalnej aprobaty i jednej z czterech aprobowanych przez Stolicę św. Reguł — gdy idzie o okres po IV soborze Laterańskim (1215)⁶⁴.

A więc i węgierscy pustelnicy, zbierający się w poszczególnych diecezjach, w celu zorganizowania nowego zakonu — zależeli początkowo we wszystkim od biskupa, który mógł im też dawać pierwsze przepisy.

Gdy idzie o władzę wewnętrzną danego klasztoru — to w okresie o którym mowa — społeczności mnisze już ukonstytuowane, aprobowane przez Stolicę św. i od niej bezpośrednio uzależnione — mają władzę wewnętrzną, poza pewnymi wyjątkami, od władzy biskupa niezależną. Klasztory natomiast niewyjęte — tak w powstaniu jak i w zarządzie we-

⁶¹ Egzempcja w dawnym prawie wynikała ze słów Stolicy św.: „*monachos libertate romana muniri, iuris beati Petri fieri, monasterium ad Romanam Ecclesiam pertinere, coenobium ad iurisdictionem beati Petri pertinere etc.*”. Por. Pejška J., *Ius canonicum religiosorum*, s. 45.

⁶² Por. Bogdan Fr., *Sprawa egzempcji...*, Nasza Przeszłość, 1959, IX, s. 59 i n.

⁶³ Bouix D., dz. c., t. II, s. 247.

⁶⁴ Bouix D., dz. c., t. I, s. 195; t. II, s. 209. Por. Reiffenstuel A., dz. c., t. III, tit. 36, s. 338: „*Omnia loca religiosa et pia auctoritate episcopi erecta subsunt iurisdictioni Episcopi*”.

wewnętrzny zależą nadal od ordynariusza miejsca⁶⁵. Takimi byli właśnie gromadzący się na Węgrzech pustelnicy — stąd i biskupi poszczególnych diecezji mieli początkowo nad nimi pełną władzę.

III. Powstanie reguł

Skąpe bardzo są dane historyczne dotyczące formowania się i pierwszego okresu dziejów tej nowej społeczności zakonnej, która z zebranych w jedno pustelników — stała się na Węgrzech kolebką zakonu św. Pawła I Pustelnika. Autorowie — tak polscy jak węgierscy — dotykając tej kwestii, traktują ją zwykle przyśodnie — nie wychodząc najczęściej poza notatki kronik zakonu paulinów. Nawet najnowszy historyk węgierski dziejów zakonu E. Kisban, w dziele zatytułowanym „A magyar Palosrend története” — dotyka zaledwie tej kwestii, nie zajmując się nią ex professo. Tym też zapewne tłumaczyć należy owe liczne rozbieżności, które spotykamy u autorów — tak co do daty i miejsca, jak i okoliczności związanych z faktem powstania zakonu i historią poszczególnych reguł.

Rozbieżności te, spotykane u autorów tak polskich jak węgierskich, związane są ściśle z źródłami na których się opierają. Źródłami tymi to z jednej strony kroniki zakonne (Boleslaviusa, Eggerera, Bengera, Orosza i innych), które na podstawie starych dokumentów zakonnych i akt synodalnych węgierskich⁶⁶ — ustalają datę powstania pierwszego klasztoru w Patach i nadania mu pierwszej reguły przez Bartłomieja, biskupa Pięciukościołów na rok 1215 — z drugiej zaś „Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis” Kollara, który ustala datę rządów biskupa Bartłomieja na lata: od 1219 do 1252 — wskutek czego i data założenia przez niego pierwszego klasztoru w Patach i nadania mu pierwszej reguły musi się siłą rzeczy przesunąć.

Biorąc tedy to drugie źródło za podstawę⁶⁷ — nowsi autorowie zwłaszcza węgierscy (Kisban, Denes Mosonyi) ustalają

⁶⁵ Lancellotti J., *Institutiones iuris canonici*, Romae, 1583, I. II, tit. XXII, s. 216. Por. Łyszczarczyk V., dz. c., s. 34.

⁶⁶ Kronikarze powołują się tu na stare dokumenty generała Grzegorza Gyöngyössi, żyjącego na przełomie XV—XVI wieku, oraz akta synodu Pazmaniego i inne źródła.

⁶⁷ Za Kollarem przyjmują również tę datę przy ustalaniu rządów biskupa Bartłomieja: Gams P. B., *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Ratisbonae, 1873, s. 376 oraz Eubel C., *Hierarchia Catholica medii aevi*, Monasterii, 1898, s. 430.

datę powstania pierwszego klasztoru na rok 1225 a nadanie mu reguły na rok 1226⁶⁸. Niezależnie jednak od krytycznej oceny cytowanych przez Kollara źródeł — nie jest również wykluczona możliwość założenia przez biskupa Bartłomieja pierwszego klasztoru i nadania mu reguły na cztery lata przed oficjalnym objęciem rządów — zwłaszcza, że źródła podając datę wstąpienia jego na stolicę (1219) dodają słowo „confirmatur”, co wskazywałoby, że już wcześniej mógł zarządzać diecezją w zastępstwie niedołęznego i zmarłego już w roku 1218 poprzednika swego biskupa Calanusa⁶⁹. Trudno bowiem przypuścić, aby kronikarze zakonni — cytując pilnie stare dokumenty zakonne i świeckie — mylili się powszechnie⁷⁰ zwłaszcza, że to samo potwierdza przytoczony przez Fejerá w „Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis” fragment dokumentu fundacyjnego⁷¹. Nie jest również wy-

⁶⁸ Kisban E., dz. c., s. 15 i n.; Denes Mosonyi, *O węgierskim zakonie paulinów, Polska i Węgry...*, Budapeszt — Warszawa, 1936, s. 174.

⁶⁹ Gams P. B., dz. c., s. 376; Eubel C., dz. c., s. 430.

⁷⁰ Wyjątki kronik zakonnych, dotyczące daty powstania najstarszego klasztoru i nadania mu reguły: „De tempore vero eius institutionis bene refertur in Archontologia praedicta, quod omnino Anno salutis 1215 Ordo noster ex disperso per Eremos factus fuerit claustralis in Monasteriis. Et quamvis Bzovius cum Onuphrio Anno 1216 ponunt illud initium, verumtamen tempore Fratris Gregorii Gyongyosini Prioris Generalis nostri, extabant litterae originales, et humana fide certiores, quibus id ad Annum salutis 1215 factum fuisse comprobabatur” — Bolesławius B., dz. c., s. 133. Tenże autor podaje następnie tę datę w tekście zamieszczonej reguły. (Tamże, s. 136).

„Extant etiam primae huius foundationis aliunde plura testimonia, quorum bina saltem adducam: unum est Eminentissimi Cardinalis ac Primatis Hungariae Petri Pazmani pro coronidae suae synodi Dioecesis-nae sic scribentis: „Idem Episcopus sub Vicariatu de Baranya, fuit prior in Patach S. Jacobi, in Quinque-Ecclesiensi Dioecesi, eratque primum huius Ordinis monasterium in Hungaria, a Bartholomaeo Episcopo Quinque-ecclesiensi pro Eremitis extractum Anno 1215” — Eggerer A., dz. c., s. 66.

Benger N., dz. c., t. II, s. 603 zwalcza błędną datę 1225 podaną w dodatku do drugiego synodu Pazmaniego: „Initium nostri Ordinis quatenus ex statu pure eremitico in formam vitae coenobialis commutati, factum est Anno Christi 1215... Scio quidem in Appendice II Synodi Pazmaniana poni, primum illud nostri Ordinis monasterium a Bartholomaeo Episcopo extractum anno 1225; at hunc esse typi errorem (cum exprimi deberet annus 1215) manifestum est vel ex eo, quod in veteribus etiam nostrorum Coenobiorum Manuscriptis Regestris, e quibus 1215 veluti primogenius dicto monasterio adscribitur”. Por. Orosz F., dz. c., s. 22.

⁷¹ „Anno Domini MCCXV regnante Serenissimo Principe Andrea secundo, Filio Belae tertii, et patre S. Elisabeth, Reverendus in Christo Pater et Dominus Bartholomaeus, Episcopus Quinque-ecclesiensis, vitae eremiticae zelator praecipuus, propriis obtutibus perspicuus in vertice

kluczone, że biskup Bartłomiej założył klasztor w Patach przed formalnym wstąpieniem na stolicę w roku 1215 — a dopiero po wstąpieniu erygował go prawnie nadając mu regułę. Serdeczny stosunek biskupa do pustelników jeszcze przed zgromadzeniem ich we wspólnotę — o którym wspominają kroniki⁷² — czyniłby takie rozłączenie daty założenia klasztoru od daty nadania mu reguły prawdopodobnym. Z braku wskazówek wszystkich, zwłaszcza węgierskich źródeł — w artykule niniejszym, poza zreferowaniem zagadnienia, nie można podać w tej kwestii wyników rozstrzygających⁷³.

Jakąkolwiek by wszakże przyjąć datę — faktem jest, że za panowania króla węgierskiego Andrzeja II — Bartłomiej, biskup Pięciukościołów, napotkawszy przy wizytacji swojej diecezji mnóstwo samotnie żyjących pustelników, postanowił zorganizować ich na swym terenie w jedno wspólnie żyjące zgromadzenie mnisze. Plan ten zrealizował wkrótce budując dla nich klasztor na górze P a t a c h blisko Budy i przepisując im pierwszą tymczasową regułę⁷⁴.

montis possessionis Patacz de sua mera et libera permissione quamplures solitarios convenisse, eisdem quoddam monasterium ad honorem S. Jacobi Apostoli construi fecit". Por. Fejer G., *Codex Diplomaticus Hungariae...*, t. III, s. 170—171.

⁷² Boleslavius B., dz. c., s. 135; Eggerer A., dz. c., s. 65.

⁷³ Gdy idzie o innych autorów i dzieła traktujące o tym przedmiocie — to na uwagę zasługują: Enc. Orgelbranda (t. XI, s. 342), która nie cytując źródeł — nie wiadomo na jakiej podstawie — podaje datę założenia klasztoru i nadania mu reguły przez biskupa Bartłomieja na rok 1212. Historycy zakonu zwłaszcza Mallechich (dz. c., s. 26) i Orosz (dz. c., s. 32) — opierając się na kronikach zakonnych podają datę 1215. W ślad za nimi datę tę podają: Enc. kościelna (t. XVIII, Paulini, s. 410 i n.), *Podręczna Enc. Kościelna* (t. XXIX—XXX, s. 395), *The Catholic Encyclopedia* (vol. XI, s. 587), Heimbucher M., (dz. c., t. I, s. 588) i inni. Cytowani autorowie węgierscy Kisban i Denes Mosonyi — z polskich zaś Sawicki P., (*De Missa conventuali*, s. 138) opierając się na Kollarze przyjmują rok 1225. Tę datę również zdaje się przyjmować Fejer (dz. c., t. III, s. 171), Knezsza T., (*Brevis notitia de initiis Ordinis S. Pauli I Eremitae*, Cracoviae, 1866, s. 1) podaje obie daty.

⁷⁴ Biskup Bartłomiej, burgundczyk, mnich benedyktyński z Cluny, przybył na Węgry w orszaku Jolanty — burgundki, drugiej żony Andrzeja II. Wkrótce został biskupem Pecs (Pięciukościołów), którą to diecezję zarządzał od roku 1219 (a właściwie od roku 1221, kiedy to po stwierdzeniu przez papieża Honoriusza III ustania przeszkód — otrzymał pełnię jurysdykcji, por. Fejer G., dz. c., t. III, s. 295, 298, 304—308) do roku 1252 (Por. Gams P. B., dz. c., s. 376 oraz Eubel C., dz. c., s. 430). W roku następnym zrezygnował zupełnie z zarządu diecezją (Gams P. B., tamże) i prawdopodobnie resztę życia spędził w założonym przez siebie klasztorze w Patach. W czasie

Jakimi pobudkami kierował się tu biskup trudno określić. Być może, że ujęty ich surowym i cnotliwym życiem — gromadził ich „aby świątobliwością życia przyświecali ludowi i ku pożądaniu wyższych rzeczy go zapalali” — jak chcą jedni⁷⁵, być może, że przejęty gorliwością pasterską pragnął ich wprzągnąć do pracy apostołskiej i z ukrycia postawić na świeczniku — jak chcą inni⁷⁶. Nie bez znaczenia wszakże jest okoliczność ważna — mianowicie duch i środowisko z którego sam biskup wyszedł. Przejęty bowiem duchem reformizmu kluniackiego — a znając z drugiej strony oplakane niekiedy dzieje eremityzmu zwłaszcza na wschodzie — pragnie od razu ująć go w pewne normy i zgodnie z ówczesną praktyką Kościoła zorganizować.

Już bowiem sobór Lateraneński III (1179) postanowił wyrazić: „*Monachi... nec singuli per villas et oppida sive per quoscumque parochiales ponantur ecclesias, sed in maiori conventu, aut cum aliquibus fratribus maneant, nec soli inter saeculares homines spiritualium hostium conflictum expectent, Salomone dicente: vae soli, quia cum ceciderit, non est qui sublevet eum*”⁷⁷. Także i sobór Lateraneński IV (1215), współczesny regule biskupa Bartłomieja, wydał w tym przedmiocie szereg kanonów regulujących życie mnisze⁷⁸. Nic więc dziwnego, że i biskup Bartłomiej — benedyktyn, postanowił zgromadzić luźno żyjących pustelników w jedną społeczność klasztorną — na wzór zachodnich, zwłaszcza kluniackich, tak dobrze rozwijających się.

Nad pustelnikami tymi, żyjącymi jeszcze oddzielnie — miał jako ordynariusz miejsca pełną władzę. Chodziło tylko o zapewnienie im uposażenia koniecznego przy życiu wspólnym, nadanie im pewnych przepisów i norm postępowania oraz akt erekcyjny kompetentnej władzy kościelnej, powołujący nową społeczność do życia. Ale i temu zaradza gorliwy pasterz. Nie

---

napadu Tatarów w roku 1241 pozostał na placówce pomimo ucieczki króla (A. De Bonfinis, *Cronica Ungarorum*, D. II, lib. VII, s. 469). Eubel C., (dz. c., s. 430) przypisuje mu jeszcze funkcję nuncjusza w Portugalii w roku 1390 — lecz idzie tu zapewne o kogoś innego, zwłaszcza, że kroniki zakonne (Boleslavius B., dz. c., s. 139; Eggerer A., dz. c., s. 68) podają, iż po jego śmierci przełożonym w Patach został brat Antoni, który uzyskał ratyfikację darowizn Bartłomiejowych od jego następcy na stolicy biskupiej, biskupa Achillea — ten zaś według tychże autorów (Gams P. B., dz. c., s. 376; Eubel C., dz. c., s. 430) rządził diecezją w latach: od 1251 do 1254.

⁷⁵ Chodyński St., *Enc. Kościelna*, t. XVIII, Paulini, s. 410.

⁷⁶ Boleslavius B., dz. c., s. 135; Eggerer A., dz. c., s. 65.

⁷⁷ c. 2, X, III, 35; Mansi J., dz. c., t. XXII, s. 209.

⁷⁸ Mansi J., dz. c., t. XXII, s. 999 in.

mając na razie dla nich innych źródeł utrzymania, czyni im liczne darowizny z dóbr biskupich, które później ratyfikuje jego następca Achilles⁷⁹ i własnym kosztem buduje obok klasztoru kościółek pod wezwaniem św. Jakuba. W tym też samym czasie, będąc ich najwyższym zwierzchnikiem, przepisuje im krótkie normy postępowania, stanowiące właśnie tzw. pierwszą regułę biskupa Bartłomieja, a będące zarazem aktem władzy kościelnej, określającym ich byt prawny i powołującym ich — jako nową społeczność religijną — do życia.

Życie pustelników w świetle tej pierwszej reguły przedstawia się jeszcze bardzo prosto. Większą część dnia przepędzają przy pracy fizycznej — zapewne w dobrach biskupich. Poza tym uczęszczają na wspólne modlitwy do kościoła, w którym funkcje święte pełnił zapewne początkowo kapłan diecezjalny — a może i sam biskup, który — jak mówią kroniki⁸⁰ — spędzał wśród nich znaczną część roku, a rezygnując ostatecznie w roku 1253 z zarządu diecezją — osiadł wśród nich na stałe i tam życia dokonał⁸¹.

O szczegółowej organizacji prawnej nowej społeczności — poza celem, środkami do niego i głównymi zajęciami dnia — nic nie wspomina reguła. Musiała tam być wszakże i to od samego początku władza wewnętrzna, musiały być inne urzędy i określone ich funkcje, zanim ściśle nie sprecyzuje tych kwestii w następnych regułach władza kościelna oraz ich własna praktyka życia. Władzę najwyższą w tym jedynym wówczas klasztorze sprawował początkowo sam biskup⁸² — z czasem zaś jeden z wyznaczonych przez niego lub wybranych przez zgromadzenie braci, którym — jak podają kroniki zakonne — został jeszcze za życia biskupa a po jego śmierci objął po nim władzę z tytułem przeora — brat Antoni⁸³.

Zresztą na regule tej, jej charakterze i duchu — zwłaszcza w jej zrębach organizacyjnych — widać wyraźnie ducha benedyktyńskiego, którym biskup Bartłomiej był ożywiony (pra-

⁷⁹ Dokument określający tę darowiznę przez biskupa Achillesa podaje Fejer G., dz. c., t. IV, vol. II, s. 160.

⁸⁰ Boleslavius B., dz. c., s. 139; por. Kisban E., dz. c., s. 16.

⁸¹ Papież Innocenty III dał mu po ustąpieniu beneficjum w Burgundii (por. Fejer G., dz. c., t. IV, vol. II, s. 183), lecz biskup Bartłomiej nie zgodził się na wyjazd z Węgier i papież zobowiązał jego następcę na stolicy biskupiej do uiszczania mu rocznej pensji. (Fejer G., tamże, s. 188—190). Por. też: *Vetera Monumenta Hungariorum S. Illustrantia*, Nr 416, 418, s. 218 i 220.

⁸² Eggerer A., dz. c., s. 65; Kisban E., dz. c., s. 16.

⁸³ Boleslavius B., dz. c., s. 139; Eggerer A., dz. c., s. 65.

ca fizyczna, modlitwa, ograniczone apostołstwo). Na tej też podstawie przypuszczać można — jakkolwiek reguła o tym nie mówi — że pustelnicy owi, którzy dotąd w życiu samotnym praktykowali doskonale dwie tylko rady ewangeliczne: ubóstwo i czystość — zaczęli teraz w zmienionych warunkach życia (życie wspólne) praktykować również i posłuszeństwo, co już od dawna miało miejsce w życiu klasztornym — zwłaszcza benedyktyńskim⁸⁴ — a co określa w szczegółach następane reguły.

Ta pierwsza kolebka zakonu otrzymując wraz z regułą główne wytyczne i organizację — konsoliduje się wkrótce wewnątrznie i bujnie rozwija się, stając się przy tym wzorem dla innych klasztorów powstających za jej przykładem na tym terenie.

Ile powstało wkrótce takich klasztorów — napewno nie wiemy. To pewne, że bł. Euzebiusz, który ok. 1250 roku założył drugi klasztor w lasach Pilisium — został równocześnie przełożonym wielu innych klasztorów o których wspominają już kroniki⁸⁵.

Bł. Euzebiusz⁸⁶, kanonik ostrzychomski, podobnie jak i biskup Bartłomiej — już dawno interesował się i podziwiał życie pustelników, zamieszkujących lasy Pilisium. Często do nich zaglądał, dawał rady i materialnie wspierał⁸⁷. Ożywiony pragnieniem wyższego życia ascetycznego, nosił

⁸⁴ Bouix D., dz. c., t. I, s. 119; Reiffenstuel A., dz. c., lib. III, tit. 31, n. 6, s. 304 oraz qu. II, s. 305. W związku z zależnością reguły biskupa Bartłomieja z regułą św. Benedykta — zrozumiała staje się wersja, którą zwalcza Benger N., (dz. c. s. 3), że pierwsi pustelnicy w Patach żyli według reguły benedyktyńskiej.

⁸⁵ Benger N., dz. c., s. 604 podaje za Eggererem następujące klasztory: Ujheliense (r. 1221), Rementhense (r. 1240), Dubica (r. 1244), Pilisszentkereszt (r. 1250); por. Eggerer A., dz. c., s. 134; Kisban E., dz. c., s. 321 i n. podaje nadto klasztor w Satoraljaiuhely założony w 1248 roku.

⁸⁶ Urodził się ok. 1200 roku w Gran. Wykształcenie pobiera w szkole katedralnej w Ostrzychomiu. Wyświęcony na kapłana — otrzymuje wkrótce godność kanonika kapituły katedralnej w Ostrzychomiu. Po napadzie Tatarów na Węgry w 1241 roku rezygnuje z godności duchownej i ok. 1246 roku kryje się w lasach Pilisium. Umiera 20. I. 1270 roku — sprawując w zakonie rządu przez lat 20. Por. Boleslavius B., dz. c., s. 141; Eggerer A., dz. c., s. 70 — 82; Gyressy A., *Boldag Ozseb elete*, Budapest, 1941, s. 2 i n.; Kisban E., dz. c., s. 17. Tytuł „błogosławionego” uzyskał przed dekretem Urbana VIII.

⁸⁷ Boleslavius B., dz. c., s. 145 — 146; Eggerer A., dz. c., s. 72.

się z zamiarem zamieszkania gdzieś w ukryciu i oddania się wyłącznie Bogu. Zamiar ten dojrzał i stał się rzeczywistością po napadzie Tatarów na Węgry w 1241 roku, w czasie którego Euzebiusz poraz pierwszy schronił się wśród pustelników a który grozą swą i okrucieństwami jeszcze wyraźniej ukazał mu znikomość życia i utwierdził w postanowieniu całkowitego oddania się Bogu. Około roku 1246 uchodzi więc w lasy Pilisium i tam w pieczarze skalnej zatrzymuje się na resztę życia. Wkrótce gromadzą się obok niego liczni młodzieńcy ożywieni tym samym duchem, którzy zamieszkiwali dotąd oddzielnie pobliskie jaskinie i groty⁸⁸. Wówczas też — jak podają kroniki zakonne — Euzebiusz miał mieć cudowne widzenie. Na modlitwie objawił mu Bóg wolę swoją odnośnie tych licznych, samotnie żyjących pustelników — często bez ideału i bez przewodnictwa. Widział mnóstwo jasnych gwiazd zbiegających się w jedno ognisko i otrzymał zrozumienie sensu widzenia: gwiazdy — to rozproszeni pustelnicy, słońce — to klasztor. Zrozumiał, że Bóg chce, aby on zgromadził w jedno miejsce tych pustelników, którzy przez życie wspólne przyniosą więcej chwały Bogu i duszom ludzkim przyniosą więcej pożytku⁸⁹.

Oto geneza drugiego znaczniejszego klasztoru, powstałego w Pilisium diecezji Ostrzychomskiej w 1250 roku pod patronatem bł. Euzebiusza, kanonika ostrzychomskiego.

W tym samym roku buduje obok klasztoru kościółek pod wezwaniem św. Krzyża — a będąc kapłanem otrzymuje od swego biskupa pozwolenie na sprawowanie w nim dla braci czynności świętych⁹⁰. Nawiązuje też łączność z klasztorem w Patach, gdzie po śmierci biskupa Bartłomieja obowiązki przełożonego pełni brat Antoni — a po przyjęciu ich reguły, wraz z innymi istniejącymi już klasztorami, łączą się w jedno zgromadzenie mnisze, przybierając od tej chwili nazwę „Braci św. Pawła I Pustelnika” i wybierając wyższym przełożonym bł. Euzebiusza z tytułem prowincjała⁹¹.

Tak powstała pierwsza kolebka zakonu św. Pawła I Pustelnika, łącząca w sobie — w prymitywny na razie sposób — dawny element pustelniczy z wymaganiami pracy kapłańskiej

---

⁸⁸ Boleslavius B., dz. c., s. 145 — 147; Eggerer A., dz. c., s. 73 — 74.

⁸⁹ Boleslavius B., dz. c., s. 141 i n.; Eggerer A., dz. c., s. 74.

⁹⁰ Boleslavius B., dz. c., s. 147. Autor podaje tu jeszcze, że oprócz mszy św. — bł. Euzebiusz wprowadził już wówczas odmawianie psalmów (*officium divinum*). Por. Eggerer A., dz. c., s. 75.

⁹¹ Boleslavius B., dz. c., s. 148 — 149; Eggerer A., dz. c., s. 69.

i apostołskiej — w mieszanej, kontemplacyjno-czynnej formie życia.

Na drodze jednak w realizacji planów Euzebiuszowych, otrzymanych w widzeniu — tj. w tworzeniu nowej społeczności mniszej — staje orzeczenie Kościoła, wyrażone kanonem 13 soboru Lateraneńskiego IV (1215), iż nikt bez zgody i aprobaty Stolicy św. nie może zakładać nowego zakonu i nadawać mu nowych reguł — poza czterema aprobowanymi przez Kościół⁹².

Dotąd poszczególne klasztory, zamknięte w ramach diecezji, podlegały we wszystkim ordynariuszowi miejsca. Teraz jednak, gdy przekraczają już ramy diecezji, gdy jednoczy je wspólna ponaddiecezjalna władza (prowincjał) — zaistniała konieczność nadania nowemu zgromadzeniu własnego indywidualnego piętna i jednolitej organizacji prawnej, a zwłaszcza konieczność otrzymania dla wszystkich klasztorów wspólnych — aprobowanych przez Kościół — norm postępowania, na co konieczne było — w myśl wymagań ówczesnego prawa — pozwolenie Stolicy św.⁹³.

W roku 1262 wybiera się więc bł. Euzebiusz wraz z przeorami poszczególnych klasztorów do Rzymu, gdzie przy poparciu św. Tomasza z Akwinu, nadwornego teologa papieskiego — prosi papieża Urbana IV o zatwierdzenie nowego zakonu św. Pawła I Pustelnika i nadanie mu reguły św. Augustyna⁹⁴. Papież przychylnie ustosunkował się do prośby — nie mając jednak wyczerpujących danych o stanie majątkowym klasztorów od którego uzależnione było życie według reguły św. Augustyna — w specjalnym piśmie upoważnia biskupa Pawła, ordynariusza diecezji Veszprim, do zbadania stanu rzeczy i jeśli znajdzie uposażenie wystarczającym — do nadania im w imieniu Stolicy św. reguły św. Augustyna⁹⁵.

Niestety, biskup Paweł⁹⁶, po pilnym zbadaniu wraz z kapitułą (wspomina o tym w swej regule) stanu rzeczy — nie znalazł na razie dostatecznego uposażenia, przynajmniej

⁹² *Conc. Lateranense IV*, c. 13. Por. Mansi J., dz. c., t. XXII, s. 1002; c. 9, X, III, 36; Boleslavius B., dz. c., s. 150; Eggerer A., dz. c., s. 69, 77.

⁹³ Mallechich G., *Quadripartitum Regularium, Vienna, 1708*, s. 30, u. 2.

⁹⁴ Eggerer A., dz. c., s. 77; Boleslavius B., dz. c., s. 151 mówi, że już w 1251 roku wyruszył bł. Euzebiusz do Rzymu.

⁹⁵ Wspomina o tym biskup Paweł we wstępie do swojej reguły. Por. Mallechich G., dz. c., s. 29; Boleslavius B., dz. c., s. 151.

⁹⁶ Rządzi diecezją Veszprim (sufragania Ostrzychomia) w latach: od 1257 — 1275. Por. Gams P. B., dz. c., s. 386; Eubel C., dz. c., s. 555.

na terenie swojej diecezji, odwleka więc jeszcze akt erekcyjny. Tymczasem zaś nadaje im nową, obszerniejszą nieco regulę⁹⁷, mającą być — jak sam zaznacza — uzupełnieniem pierwszej (biskupa Bartłomieja) — zwłaszcza w sprawach officium divinum i postów o których nie wspominała tamta⁹⁸.

Ustawodawstwo klasztorów wzrosło więc o nową treść prawną, wskazującą już wyraźnie na daleko posuniętą i rozwiniętą organizację wewnętrzną nowej społeczności — skoro przeorowie wybierają prowincjała, skoro klasztory płacą dziesięciny a po dwóch braci z każdego klasztoru obowiązanych jest uczestniczyć w synodzie diecezjalnym⁹⁹.

Reguła biskupa Pawła datowana jest na rok 1263 i ważność jej — poza nową treścią ustawodawczą — w tym jeszcze tkwi, że wymienia istniejące już wówczas w diecezji Veszprim klasztory¹⁰⁰ oraz przyspiesza proces gromadzenia się pustelników przez obłożenie ekskomuniką wszystkich, którzy noszą pustelniczy habit a żyją poza wymienionymi w regule klasztorami¹⁰¹.

Lecz młode zgromadzenie nadal z niezwykłą prężnością rozrasta się. Po wydaniu reguły przez biskupa Pawła — jeszcze za życia bł. Euzebiusza — powstaje szereg nowych klasztorów¹⁰² a za jego następców wzrasta do tego stopnia, że nieco później legaci Jana XXII donoszą mu, że kościołów, kaplic i klasztorów paulińskich na Węgrzech zliczyć nie można¹⁰³.

W międzyczasie zgromadzenie wykształca i udoskonala swoją wewnętrzną organizację a zmierzając do otrzymania

⁹⁷ Tekst tej reguły podają: Boleslavius B., (dz. c., s. 152) z pewnymi drobnymi zmianami; Eggerer A., (dz. c., s. 78); Malloch G., (dz. c., s. 29). Tekst bez zmian podaje również Fejer G., dz. c., s. IV, s. 174.

⁹⁸ Jest to brewiarz augustiański, używany wówczas we wszystkich kościołach katedralnych na Węgrzech. Por. Reguła bpa Pawła, § 6.

⁹⁹ Reguła bpa Pawła, § 3 i § 7.

¹⁰⁰ Reguła bpa Pawła, § 8.

¹⁰¹ Tamże, § 8. Pustelnicy ci nosili początkowo habit koloru szarego, który w r. 1342 zamieniono na biały. Por. Eggerer A., dz. c., s. 22 — 27; Gdy idzie o ekskomunikę — to podobnie jak i wymienione klasztory obejmowała ona tylko mnichów jego diecezji. Por. Eggerer A., dz. c., s. 118.

¹⁰² Od 1250 do 1263 r. powstały następujące klasztory: Köveshut, Bakony, Hidegkut, Badacsony, Ormenyes, Elek, Szakacsi, Zala, Bajes, Pilisszentlelek i inne. Por. Kisban E., dz. c., t. I, s. 321 i n., 326.

¹⁰³ Eggerer A., dz. c., s. 118. Klasztorów tych było w rzeczywistości 60 jak świadczy sama bulla Jana XXII. Por. Eggerer A., dz. c., s. 116.

od Stolicy św. reguły św. Augustyna — już teraz wciela w życie jej postanowienia. Zbierają się wspólne kapituły¹⁰⁴ na których bracia wybierają przeorów i prowincjałów, radzą o karności i potrzebach domów — utrwalając tym samym w licznych przepisach prawnych dotychczasowe zwyczaje i surową praktykę dawnego pustelniczego życia, która obok ogólnych norm Bartłomiejowej i Pawłowej reguły ożywiła ich w samych początkach.

Tak zebrane przez braci przepisy i aprobowane na wspólnych kapitułach przedstawia prowincjał Stefan († 1299) w roku 1295 arcybiskupowi Ostrzychomia (Strigonium) Lodomeriusowi i prosi go na synodzie prowincjonalnym o ich zatwierdzenie dla klasztorów będących na terenie jego archidiecezji¹⁰⁵.

Przepisy te przyjmują wkrótce i inne klasztory aż ostatecznie w 1297 roku, na prośbę brata Wawrzyńca, przeora klasztoru św. Krzyża, występującego w imieniu tegoż prowincjała Stefana i innych przeorów zakonu, zatwierdza je już ostatecznie — nadając im równocześnie formę obszerniejszego dokumentu prawnego pod nazwą Reguły trzeciej — Andrzeja, biskup Agrii¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Boleslavius B., dz. c., s. 181.

¹⁰⁵ Fejer G., dz. c., t. VI, v. I, s. 322. Mówi też o tym wstęp do reguły bpa Andrzeja (§ 2) oraz Boleslavius B., dz. c., s. 175.

¹⁰⁶ Biskup Andrzej rządzi diecezją Agria w latach: od 1275 do 1304 (Gams P. B., dz. c., s. 367; Eubel C. dz. c., s. 77). Niektórzy autorowie, jak np. Ks. St. Chodyński (*Encyklopedia Kościelna*, t. XVIII, Paulini, s. 441) — podają błędnie Zagrzeb jako miejsce wydania tej reguły i bpa Andrzeja jako ordynariusza Zagrzebia. Tymczasem Agria (Erlau, Eger a nie Agram) — to jedna z dziesięciu sufraganii archid. ostrzychomskiej i „Historia Episkopatu Zagrzebskiego”, opracowana pod redakcją dra Kniewalda (Por. *Collectio dissertationum de almo Episcopatu Zagrabienisi*, Zagrzeb, 1944, pars I, s. 26 — 28 i 473) — bpa Andrzeja, w latach o które nam idzie — nie zna. Być może, że oprócz nazwy samej (Agria — Agram) wprowadził autorów w błąd fakt wczesnego założenia klasztoru w diecezji zagrzebskiej o którym wspominają źródła (Eggerer A., dz. c., s. 84 i 128 podaje, że do diecezji zagrzebskiej przedostali się paulini ok. r. 1230 za prowincjała Benedykta (+ 1290) a w r. 1292 otrzymali już tam fundację. Por. też: Boleslavius B., dz. c., s. 161 — 162; Pongracz I., dz. c., s. 67; Orosz Fr. dz. c., s. 388; Kisban E., dz. c., t. I, s. 326 — twierdzi, że już w r. 1240 założyli paulini klasztor w Remete w diecezji zagrzebskiej.)

Nie wiadomo również na jakiej podstawie Gams P. B. (dz. c. s. 367) podaje Agrię jako arcybiskupstwo z czterema sufraganiami — podczas gdy już Eubel C., (dz. c., s. 77) a zwłaszcza Rufinus De Civinio, nuncjusz Jana XXII na Węgrzech w latach: 1317 — 1320, oraz Rajmundus De Bonafata. *collector decimarum in regno*

Reguła biskupa Andrzeja, jako końcowy etap tego pierwszego okresu formowania się i ustalania prawodawstwa zakonu — przed oficjalnym jego zatwierdzeniem i nadaniem mu reguły św. Augustyna¹⁰⁷ a następnie zatwierdzeniem przez Stolicę św. pierwszych jego konstytucji¹⁰⁸ stanowi cenny dokument, świadczący o stopniu i kierunku dokonanego już rozwoju ustawodawstwa nowej społeczności — tak w jego sformułowaniach ideologicznych jak i prawnych — i jest pomnikiem ducha ożywiającego tę społeczność w pierwszym okresie jej dziejów. Społeczność ta bowiem — jak nam ją ukazuje reguła trzecia — jest już wyraźnie zorganizowana i określona nie tylko w swojej naturze (zakon kontemplacyjno-czynny), celu i charakterze, ale i w szczegółowych środkach pracy nad sobą i nad zbawieniem bliźnich — nie wyłączając głównych przejawów życia wspólnego i stojących na jego straży przepisów dyscyplinarnych.

Wszystkie trzy reguły, które doszły do nas w rękopiśmiennych i drukowanych kronikach zakonnych dzięki starym manuskryptom O. Grzegorza Gyöngyössi — stanowią cenny materiał porównawczy nie tylko z pierwszymi konstytucjami zakonu paulinów, do których w niezmienionej prawie formie weszły, ale również z ówczesnym prawodawstwem Kościoła powszechnego, z którego — obok dawnych tradycji pustelniczych — wiele zaczerpnęły do swoich ustaw.

Argumentum

ORIGO ORDINIS PAULINORUM EIUSQUE ANTIQUISSIMAE REGULAE

Origo et progressus Ordinis S. Pauli I Eremitae (Ordo Paulinorum) cum terra hungarica connectitur. Ibi incipiente saeculo XIII ortus est et quidem ex dispersis in antris et speluncis anachoretis, quos anno 1215 — Bartholomaeus, episcopus Quinque-ecclesiensis in unum

---

Hungariae, w latach: 1332—1337, podają zgodnie, że jest ona jedną z sufraganii Ostrzychomia. Por. *Monumenta Vaticana Hist. Regni Hung. Illustrantia*, t. I, s. 14 i 407.

Tekst reguły biskupa Andrzeja podają: Boleslavius B., dz. c., s. 173 — 181; Eggerer A., dz. c., s. 91 i n.; Mallechich G., dz. c., s. 33 i n.; Fejer G., dz. c., t. VI, v. II, s. 95.

¹⁰⁷ W roku 1308 kard. Gentilis, legat Klemensa V, reskryptem wydanym w Budzie zakon zatwierdza i nadaje mu regułę św. Augustyna. Por. Mallechich G., dz. c., s. 38 i n.

¹⁰⁸ Tenże legat Gentilis, w roku 1309 zatwierdza ułożone przez braci na kapitule pierwsze konstytucje zakonu. Por. Mallechich G., dz. c., s. 41.

locum congregavit et in monte Patach suae dioecesis collocatis praescribit brevem regulam. Alterum monasterium beatus Eusebius, canonicus strigoniensis, in monte Pilis eiusdem dioecesis anno 1250 eis condidit, qui ibi iam ab annō 1242 vitam eremiticam incepit et brevi tempore multos discipulos ad se congregavit.

Ad obtinendam regulam S. Augustini beatus Eusebius se Romam anno 1262 contulit, ubi ab Urbano Papa IV memoratam regulam petit. Ob defectum tamen sufficientis sustentationis, quam vita secundum regulam S. Augustini exigit, Paulus, episcopus Vesprimensis nomine Sedis Ap. aliam eis et pleniorē regulam anno 1263 ad interim praescribit.

Duo illa prima monasteria, vivente adhuc beato Eusebio, iungunt se in unum et beatum Eusebium superiorem provincialem sibi eligunt. Eo tempore alia etiam monasteria monachorum, qui abhinc commune nomen „Fratrum S. Pauli I Eremitae” unanimi consensu acceperunt, in aliis quoque dioecesibus Hungariae extracta sunt.

Illis omnibus, provinciali Stephano et aliis prioribus Ordinis pententibus — Andreas, episcopus Agriensis, anno 1297 tertiam et plenissimam regulam praescribit, quae cum regula Bartholomaei et Pauli episcoporum iunctim — unum documentum legislativum et quidem primum constituit usque ad tempus, quando Ordō S. Pauli anno 1308 regulam S. Augustini et permissionem constitutionum Ordinis concinnandarum obtinuit.